

УДК: 159.9.316

DOI: 10.15330/esu.12.166-172

**Ольга Ковальчук,**

кандидат педагогічних наук, доцент  
Національний педагогічний університет ім.  
М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)

**Olga Kovalchuk,**

candidate of pedagogical sciences (PhD), Associate  
Professor, National Pedagogical University  
M. Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

*kovalchuk87@i.ua*

**Ольга Андрухова,**

магістр 2 курсу,  
Національний педагогічний університет  
ім. М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)

**Olga Andrukhova,**

magister of the 2nd year National Pedagogical  
University M. Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

*kovalchuk87@i.ua*

### СІМ'Я ЯК СУБ'ЄКТ УСПІШНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

#### FAMILY AS A SUBJECT OF A SUCCESSFUL SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN OF JUNIOR SCHOOL AGE WITH VISUAL DISTURBANCE

*Стаття присвячена вивченню ролі сім'ї в соціальній адаптації дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору. Здійснено аналіз понять "адаптація", "соціалізація" та "дезадаптація". Виявлено проблеми з якими стикаються діти з вадами зору. Зазначено, що адаптація є ключовим елементом, що сприяє соціалізації людини, зокрема механізми адаптації включаються у проблемних ситуаціях. Увагу приділено питанням розвитку адаптаційних механізмів зазначеної категорії дітей до соціуму. Підкреслено, що саме у родині відбувається первинна соціалізація особистості, засвоюються перші соціальні ролі, закладаються основні життєві цінності, відбувається становлення особистості. Сім'я розглядається як соціальний інститут, осередок формування життєвих навичок, передача традицій та поведінкових сценаріїв. Окреслено особливості виховання і становлення особистості дитини з вадами зору. Зокрема, виховний потенціал зосереджується на перші три роки життя дитини. Важливу роль відіграє формування самооцінки дитини з вадами зору. Сензитивним періодом можна вважати шкільний вік. Підкреслюється роль батьків, що виступають посередниками між соціумом та дитиною. Тим самим, допомагають встановлювати контакти з однолітками, сприяють налагодженню спілкування. Звертається увага на особистісно-орієнтований підхід до дитини з вадами зору. Визначено, що діти потребують психолого-педагогічного супроводу.*

**Ключові слова:** адаптація, соціальна адаптація, діти з обмеженими функціональними можливостями, вади зору

*The article is devoted to the study of the role of the family in the social adaptation of children of elementary school age with visual impairment. The analysis of concepts "adaptation", "socialization" and "disadaptation" are carried out. The problems faced by children with visual*

*impairments are revealed. It is noted that adaptation is a key element contributing to human socialization, in particular, adaptation mechanisms are included in problem situations. Attention is paid to the development of adaptation mechanisms of this category of children to society. It is emphasized that it is in the family that the primary socialization of the individual takes place, the first social roles are assimilated, the basic values of life are laid, the formation of the personality takes place. The family is considered as a social institution, a center for the formation of life skills, the transfer of traditions and behavioral scenarios. The features of education and formation of the personality of the child with visual impairments are outlined. In particular, the educational potential focuses on the first three years of a child's life. An important role is played by the formation of the self-esteem of the child with visual impairment. Early school age can be considered a sentimental period. Emphasizes the role of parents acting as intermediaries between society and the child. Thus, they help to establish contact with peers, help to establish communication. Attention is drawn to a person-oriented approach to a child with visual impairment. It is determined that children need psychological and pedagogical support.*

**Key words:** *adaptation, social adaptation, children with limited functional capabilities, visual impairment*

**Постановка проблеми.** Зір відіграє важливу роль в розумінні і сприйманні навколишнього світу. У зв'язку з цим, характеристики особистостей батьків і їх індивідуальні особливості визначають успішність адаптації та соціалізації дитини з вадами зору в життя. Ряд досліджень показали, що сім'я має як позитивний, так і негативний вплив на дітей з будь-якими порушеннями здоров'я. Так, Є.А. Клопота зазначає, що в основному сім'ї, які виховують таких дітей, відрізняються ригідністю і неадекватністю [3, с. 166]. Батьки допускають серйозні помилки у вихованні, які травмують психіку дитини, закладають в них невротизм. Тому, дитячо-батьківські відносини, тим більше неправильний стиль виховання і спілкування, особливо негативно впливає на дітей з вадами здоров'я, а значить, і на їх соціальну адаптацію [4, с. 267].

З метою недопущення соціальної дезадаптації дітей з порушенням зору, визначення та усунення перешкод на шляху їх соціальної інтеграції, протидії формуванню деструктивних батьківсько-дитячих взаємин потрібне окреме дослідження ролі сім'ї в соціальній адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

**Аналіз останніх досліджень.** Проблема успішної соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору в соціум має комплексний, мультидисциплінарний характер і є загальним предметним полем різних наук: соціології, дефектології, медицини, загальної, спеціальної і соціальної психології, соціальної і корекційної педагогіки, соціальної роботи, знайшли відображення у роботах О. Безпалько, І. Зверевої, А. Колупаєвої, І. Мамайчук, І. Моргуліс, Є. Синьова, В. Феоктистової, Л. Шипіциної і т.д.

У дослідженнях з соціальної роботи з дітьми-інвалідами, роль взаємин у родині розглядається відносно невеликою кількістю авторів. На цей аспект соціальної роботи з сім'єю, яка виховує дитину-інваліда, вперше звернула увагу Є.Р. Ярська-Смирнова [2, с. 25]. Вона вважає, що проблеми такої родини не можна розглядати поза соціокультурним середовищем, в якому вона перебуває: сім'я, будинок-інтернат, соціальне оточення в цілому.

Зокрема, А. Капська досліджувала питання соціальної та психологічної допомоги дітям з обмеженими можливостями, а також роботу з сім'ями, які виховують дітей-інвалідів, Т. Успенська у своїх роботах розкриває головні проблеми, з якими стикається дитина з функціональними обмеженнями, а також

причини інвалідності і методи їх реабілітації. Вивченням питання дітей з порушенням зору займались: Л. Виготський, ним розглядалися питання особливостей розвитку дітей з вадами зору; І. Соколянський, В. Вертугіна досліджували особливості навчання виховання дітей дошкільного віку з вадами зору; Г. Мустафаєв приділяє значну увагу вихованню незрячих дітей в сімейному оточенні; С. Покутнева досліджує питання корекції психічного розвитку сліпих та розробку відповідних корекційних та виховних методик для дітей з вадами зору. Відомі своїми розробками деяких специфічних правил для дітей з вадами зору тифлопедагоги Н. Зайцева, М. Гарєєва, А. Бутенко, Л. Ремезова. На сьогодні далеко не всі аспекти проблем дітей з вадами зору достатньо розглянуті та вивчені.

**Метою статті** є аналіз сучасних підходів до виявлення впливу сім'ї на соціальну адаптацію дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору.

**Виклад основного матеріалу.** Вивчення процесу соціальної адаптації дітей з вадами зору передбачає аналіз категорії “адаптація”. В енциклопедичному словнику термін “адаптація” визначається як “... пристосування самоорганізуючих систем до постійно змінюваних умов середовища”, що більш характеризує медико-біологічні аспекти цього процесу [8]. А.Й. Капська вважає, що адаптація є процесом встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності [9, с. 52]. Цікавим, на нашу думку, є погляд А.А. Налчаджян на зв'язок адаптації і соціалізованості, що не є традиційним і відрізняється від тверджень інших авторів про те, що “соціально-психічна адаптація – один із шляхів більш повної соціалізації” [7, с. 35]. Він пише: “особистість може бути соціалізованою, але дезадаптованою. Більше того, дезадаптованість людини може бути прямим наслідком високого ступеня і повноти її соціалізованості”. Пояснюючи це, він пише: “Якщо у відповідному суспільстві моральні норми і принципи, а також інші загальнолюдські цінності служать головним засобом маскування егоїстичних прагнень, тобто, якщо домінуючою соціальною орієнтацією людей є лукавство, то цілком природно, що соціалізованість особистості, здійснена шляхом інтерналізації загальнолюдських цінностей, може бути постійною причиною фрустрованості і дезадаптованості”. “Оскільки особистість одночасно є членом кількох груп, то в деяких з них вона може бути добре адаптованою, в інших – гірше. Вона може бути членом і таких груп, в яких її положення близьке до повної дезадаптованості. Наприклад, при хорошій адаптації в трудовому колективі особистість може бути дезадаптованою в сім'ї”. В результаті А. Налчаджян виділяє два різновиди (типи) адаптації: а) адаптуючу соціалізацію та б) дезадаптуючу соціалізацію” [7, с. 36].

Таким чином, адаптація є одним з ключових показників соціалізації. Адаптація та дезадаптація є важливими характеристиками, що впливають на соціалізованість людини. Механізми адаптації включаються у людини, в основному, в проблемних ситуаціях – фрустрації, підвищеної тривожності і т.д. Кожен процес подолання проблемних ситуацій можна вважати процесом соціально-психічної адаптації особистості. Наприклад, порушення процесу соціалізації в школі часто пов'язане з тим, що на особистість впливають несприятливі чинники шкільного виховання і умов, які ускладнюють або унеможливають задоволення основних потреб. Ці несприятливі впливи або безпосередньо (прямо) впливають на проходження процесу соціалізації, або призводять до порушення дії механізмів соціалізації, що ускладнює засвоєння соціального досвіду, тобто, діють опосередковано на процес соціалізації. До прямих негативних умов впливу відносяться,

наприклад, демонстрації грубих зразків поведінки. До непрямих впливів відносяться умови шкільного клімату або негативні стилі виховання і так далі [6, с. 13].

За визначенням Є.А. Клопоти, сім'я є найважливішим соціальним інститутом формування й розвитку особистості, саме з родини починається процес соціалізації людини в суспільство [3, с. 166]. У науковій літературі існують різні визначення феномену сім'ї. В енциклопедичному словнику за редакцією Г.В. Осипова [1, с. 30] наводиться точка зору відомого дослідника проблем сім'ї Н.Я. Соловйова. Він дає таке визначення: “сім'я – осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, котрі живуть разом і ведуть спільне господарство”.

Саме в родині відбувається закладання майбутніх основ і навичок, необхідних для успішного існування людини в навколишньому світі, визначається відношення дитини до себе й інших людей, формується образ її “Я” і передумови тих особливостей, які в майбутньому будуть характеризувати її як неповторну особистість. У сім'ї відбувається первинна соціалізація особистості, засвоюються перші соціальні ролі, закладаються основні цінності життя.

Виховання і відносини в родині дитини з порушеннями зору має свої характерні особливості. Важливими є перші три роки життя, саме в цей час батьки можуть протистояти сенсорній депривації, тобто, позбавлення дитини зорової інформації, яка може відбитися на її руховому недорозвиненні і зниженні активності. Дитина вже до трьох років починає усвідомлювати характер матері і батька, а до п'яти років усвідомлювати свою “особливість”, в результаті чого, у дитини починає формуватися неправильне ставлення до дійсності, усвідомлення своїх здібностей. Великий вплив на розвиток особистості дитини з вадами зору має внутрішньо сімейне виховання. Так, І.Р. Сорокіна, М.І. Калетинська виявили, що виховання в умовах гіперопіки, деспотизму, розвиток особистості дитини в умовах емоційного відчуження, негативно позначаються на розвитку дітей з вадами зору і призводять до неадекватної самооцінки [6, с. 13].

Під самооцінкою ми розуміємо оцінку самого себе, своїх переваг і недоліків, що є результатом пізнання власного “Я”. При глибоких порушеннях зору, розвиток відбувається в умовах зорової депривації, яка негативно впливає на самооцінку і визначає її своєрідність. Своєрідність полягає в тому, що суб'єкт негативно ставиться до себе і до життя. А такі чинники як, ставлення до свого дефекту, вік, статусне положення впливають на успішну соціальну адаптацію дітей молодшого шкільного віку з вадами зору. Оскільки, адекватна самооцінка в осіб з вадами зору має особливого значення, так як вона багато в чому визначає успішність їх соціальної адаптації та багато в чому визначає поведінку. На початковому етапі формування самооцінки виступає сім'я. Від того, який стиль виховання вибирають батьки, багато в чому починає формуватися самооцінка. Шкільний період є найбільш сприятливим для формування самооцінки. Коли мова йде про дітей молодшого шкільного віку, то більшу роль у розвитку самооцінки у дітей з вадами зору відіграють відносини дітей з однолітками-однокласниками [3, с. 166].

Тут слід розрізняти умови навчання школяра. Так, в умовах корекційного навчання, сліпі і слабозорі діти, в переважній більшості, навчаються в школі-інтернаті. Ця специфіка з одного боку обмежує можливості соціальних контактів, а з іншого боку ускладнює участь батьків у житті своєї дитини. Що стосується умов

загального навчання дітей з вадами зору із здоровими дітьми, то це може бути травмуючим чинником для дитини. Наприклад, дослідження показали, що дитина з порушенням зору, починає порівнювати себе зі здоровими однолітками, внаслідок чого починає відчувати себе неповноцінною, невпевненою у собі. Тому батьки повинні підготувати і підтримувати емоційний фон дітей, щоб їм було легше подолати перераховані вище труднощі [4, с. 267].

Поступово в процесі взаємодії з батьками дитина вчиться вибудовувати взаємовідносини з людьми. Однак діти з вадами зору часто не виявляють зацікавленості в спілкуванні. За відсутності відповідної підтримки з боку дорослих перших емоційних реакцій дитини, може привести до формування аутизму. Таким чином, основним завданням батьків є формування першої соціальної потреби – потреби у спілкуванні. Сім'я повинна задовольняти потреби дитини в нових стимулах, враження, контактах. Основним завданням батьків буде запобігання розвитку вторинних дефектів, які можуть виникнути на тлі первинного дефекту (порушення зору) внаслідок некоректного підходу до виховання дитини. Успішність подальшої адаптації дитини і її інтеграції в соціум будуть в основному залежати від ступеня сформованості комунікативних навичок і здібностей.

Сім'я також допомагає дітям з вадами зору здобути освіту. Відіграє важливу роль в організації їх навчального простору, тому батьки повинні знати специфіку до підходу навчання дітей з вадами зору і допомогти їй в організації навчального процесу. У взаємодії сліпих і слабозорих дітей з дорослими, основним є особистісно-орієнтований підхід. Дітям з глибоким порушенням зору вже з перших днів потрібен психолого-педагогічний супровід.

Це можна пояснити наступними чинниками:

- психофізичні особливості дитини (соматична ослабленість, стомлюваність і т.д.);
- зайва опіка в сім'ї;
- недостатня корекційна спрямованість.

У зв'язку з перерахованими вище чинниками батьки дітей з вадами зору повинні розуміти, що від ступеня їх участі та розвитку дитини залежить ефективність її соціальної адаптації в середовищі школі, в учнівському колективі і т.д.

Необхідною умовою для розвитку дитини з вадами зору є вміння спілкуватися з людьми. У зв'язку з цим батьки повинні звернути увагу на поведінку, емоційність свою дитину, щоб у неї не викликало великих труднощів спілкування в колективі. Через те, що у дітей з вадами зору відсутній зоровий контакт, батьки, повинні пояснювати і навчати її за допомогою органів чуттів, нюху. Дітям з вадами зору дуже важливо розвинути своє мовлення. Сім'я, спілкуючись з дитиною, повинна задіювати більш яскраві емоції, почуття, щоб їй було легше соціалізуватися і спілкуватися в шкільному колективі. Для успішної адаптації дітей, батьки повинні засвоїти систему Брайля, щоб допомагати дитині в процесі навчання [4, с. 268].

Батьки, як жоден з тифлопедагогів краще знають свою дитину, її здібності, можливості, слабкі сторони. Тому саме сім'я повинна активно брати участь в соціальній адаптації дітей з вадами зору, допомагати їй долати труднощі, робити нахил на сильні сторони, щоб у дорослому житті вона могла застосувати їх за призначенням і досягти успіху в будь-якій сфері.

Отже, сім'я як суб'єкт повноцінної соціальної адаптації дитини з вадами зору повинна сформувати позитивне, доброзичливе, розуміюче ставлення в родині до проблем дитини; створити умови для належного навчання і виховання, що

забезпечило б здобуття освіти на високому рівні; забезпечити гідний рівень виховання та розвитку в самій сім'ї, адекватного відношення до дитини з боку дорослих членів родини; сформувані відповідні умови для спілкування дітей з однолітками відповідно до уподобань та інтересів, розвивати їхній кругозір.

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** Соціальна адаптація дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору є цілісною, багаторівневою системою медико-психолого-соціально-педагогічних засобів, спрямованих на включення людей з вадами зору дитини в соціокультурне середовище, де індивід як повноправний суб'єкт знаходиться в центрі процесу адаптації і бере активну участь у всіх сферах життя. На нашу думку, соціальна адаптація дітей молодшого шкільного віку з порушенням зору може бути успішною за умови активного злиття громадського і сімейного виховання, так як сім'я є одним з пріоритетних соціальних інститутів, особливо наближених до дитини і тим самим має великі потенційні можливості у впливі на соціальний розвиток дитини. Таким чином, можна зробити висновок, що сім'я є важливим соціальним ресурсом для успішної соціальної адаптації дитини з вадами зору.

Важливо обрати правильну модель виховання і адекватне ставлення до дитини. Дитячо-батьківські відносини мають будуватись з певними особливостями, що пов'язані із вадами зору, які потрібно враховувати під час соціальної адаптації дитини. Така позиція створює успішні умови для розвитку особистості дитини. Як говорилося раніше, виховання сім'ї є одним з найважливіших чинників формування самооцінки і розвитку особистості, стиль, особливості виховання впливають на самооцінку і соціальну адаптацію дитини з вадами зору. В ході аналізу літератури було встановлено, що сім'я відіграє важливу роль в організації навчального простору дитини, допомагає долати труднощі тощо.

Необхідними умовами ефективності соціальної адаптації дітей з вадами зору в соціокультурний простір виступають: інтеграція дітей з порушенням зору в здорове дитяче і доросле співтовариство; створення предметно-розвиваючого середовища, що забезпечують самостійний, різнобічний контакт дітей з порушеннями зору в соціумі на основі змістовної і різноманітної дитячої діяльності з емоційно-позитивним потенціалом соціального досвіду спілкування і довіри до навколишнього світу. Ефективним механізмом успішної адаптації дітей з порушенням зору є організація моделі взаємодії всіх соціальних інститутів в роботі з дітьми та їх сім'ями.

Звідси випливає необхідність використання різних видів роботи з родиною, зокрема таких, як: сімейна діагностика, сімейне консультування, психолого-педагогічна просвіта батьків, психокорекція відношення батьків до дитини, сімейна психотерапія.

#### Література

1. Осипов Г.В. Социальный энциклопедический словарь / Г.В. Осипов – М., 2002. – 530 с
2. Ярская-Смирнова, Е.Р. Социальная работа с инвалидами / Е.Р. Ярская-Смирнова – Спб.: Питер, 2004. – 316 с.
3. Клопота Є. А. Вплив сім'ї на процес інтеграції особистості з вадами зору / Є. А. Клопота // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2014. – № 11. – С. 166-177
4. Паршева Е. А. Семья как социальный ресурс для слепых и слабовидящих школьников // Молодой ученый. — 2017. — №8. — С. 267-269
5. Платонова О. Г., Особливості соціалізації дітей з обмеженими функціональними можливостями // Наукові праці. Педагогіка; Вип. 239. Т. 251. – 2014. – С. 127-130

6. Сорокина И. Р., Калетинская М. И. Влияние адаптации на процесс социализации девиантных подростков [Текст] // Педагогическое мастерство: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2015 г.). — М.: Буки-Веди, 2015. — С. 13-17.
7. Налчаджян А. А.. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Эксмо, 2010. — 368 с.
8. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під ред. В.І. Воловича ; Соціологічна асоціація України.- К.: Укр. Центр духовної культури, 1998.
9. Капська А. Й. Соціальна робота : [навч. посіб] / А. Й. Капська. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 246 с.

#### References

1. Osipov G.V. Social'nyj jenciklopedicheskiy slovar' / G.V. Osipov – M., 2002. – 530 s
2. Jarskaja-Smirnova, E.R. Social'naja rabota s invalidami / E.R. Jarskaja-Smirnova – Spb.: Piter, 2004. – 316 s.
3. Klopota Є. А. Vpliv sim'ї na proces integracii osobistosti z vadami zoru / Є. А. Klopota // Aktual'ni problemi navchannja ta vihovannja ljudej z osoblivimi potrebami. – 2014. – № 11. – S. 166-177
4. Parsheva E. A. Sem'ja kak social'nyj resurs dlja slepyh i slabovidjashhijh shkol'nikov // Molodoj uchenyj. — 2017. — №8. — S. 267-269
5. Platonova O. G., Osoblivosti socializacii ditej z obmezhenimi funkcional'nimi mozhlivostjami // Naukovi praci. Pedagogika; Vip. 239. T. 251. – 2014. – S. 127-130
6. Sorokina I. R., Kaletinskaja M. I. Vlijanie adaptacii na process socializacii deviantnyh podrostkov [Tekst] // Pedagogicheskoe masterstvo: materialy VI Mezhdunar. nauch. konf. (g. Moskva, ijun' 2015 g.). — М.: Buki-Vedi, 2015. — S. 13-17.
7. Nalchadzhan A. A.. Psihologicheskaja adaptacija: mehanizmy i strategii / A. A. Nalchadzhan. — 2-e izd., pererab. i dop. — М.: Jeksmo, 2010. — 368 s.
8. Sociologija : korotkiy enciklopedichnij slovník / pid red. V.I. Volovicha ; Sociologichna asociacija Ukraїni.- K.: Ukr. Centr duhovnoї kul'turi, 1998.
9. Kaps'ka A. J. Social'na robota : [navch. posib] / A. J. Kaps'ka. — K. : Centr navchal'noї literaturi, 2005. — 246 s.

Одержано статтю: 15.01.2018

Прийнято до друку: 29.01.2018

УДК: 37.015.31:17.022.1:373.2

DOI: 10.15330/esu.12.172-178

**Надія Кравець,**

кандидат педагогічних наук, доцент, ДВНЗ  
“Прикарпатський національний університет імені  
Василя Стефаника” (м.Івано-Франківськ, Україна)

**Nadiia Kravets,**

Candidate of pedagogical sciences (PhD),  
Associate Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian  
national university (Ivano-Frankivsk, Ukraine)  
westangel@ukr.net

## ВИХОВАННЯ ГУМАННОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

## EDUCATION OF HUMANE BEHAVIOR OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE IN MODERN SOCIETY

*У статті проаналізовані дослідження гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку; проблеми формування гуманних відносин; описано ситуації, в яких діти не тільки практично опановують різними навичками і вміннями, а й освоюють певні норми поведінки в колективі однолітків; формування гуманних якостей.*

*Встановлено, що для організації ефективного процесу формування гуманних відносин дошкільників важливе значення мають психологічні особливості, які охоплюють різні психічні сфери дітей старшого дошкільного віку – пізнавальну, вольову, емоційну –й*